

УДК 37(091)(438)

Шагала Л.Б.

Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка

РОЗВИТОК КУЛЬТУРНО-ОСВІТНІХ ТРАДИЦІЙ УКРАЇНСЬКОГО ШКІЛЬНИЦТВА У ПОЛЬЩІ

Анотація. У статті окреслено питання культурно-освітніх традицій українського шкільництва у Польщі, які розвивалися в умовах взаємодії української меншини та титульної нації. На прикладі Комплексів шкіл з українською мовою навчання у Перемишлі, Лігниці, Білому Борі, в Гурово Ілавецькому та Бартошицях розглянуто становлення української школи в умовах польського етнокультурного простору. Визначено пріоритетні напрями діяльності українських навчальних закладів на рівні початкової школи, гімназії та загальноосвітнього ліцею, а саме надання якісної освіти, вивчення рідної мови, національної історії, народних звичаїв, традицій, що відповідає культурним потребам української меншини в Польщі. Підкреслено роль освітньо-виховних установ у процесі виховання у школярів почуття національної ідентичності, основними ознаками якого постають мовний та культурно-освітній ареали.

Ключові слова: українське шкільництво, національна ідентичність, початкова школа, гімназія, ліцей, комплекс шкіл.

Shahala Lesia

Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University

THE DEVELOPMENT OF CULTURAL AND EDUCATIONAL TRADITIONS OF UKRAINIAN SCHOOLING IN POLAND

Summary. The article deals with the issues of cultural and educational traditions of Ukrainian schooling, which have been developed in the process of interaction of the Ukrainian minority and the Polish nation as a result of the deportation of Ukrainians from their ethnic territories. The specific features of Ukrainian schooling caused by the peculiarities of its functioning in a different cultural environment are outlined. Their most vivid features appear in the educational traditions of School Complexes. The analysis of the activities of the Ukrainian-language School Complexes in Przemyśl, Legnica, Biały Bór, Górowo Iławskie and Bartoszyce reveals a distinctive character of Ukrainian schooling in Poland; it presents examples of a unique organizational and pedagogical experience. The key goals of the Ukrainian educational institutions' activities on the levels of elementary school, grammar school and lyceum of general education, – constituting the functioning of the above-mentioned complexes, – are defined: providing a good education, studying the national history, learning the native language, learning folk customs and traditions, – all of which meet the cultural needs of the Ukrainian minority in Poland. In the educational process of these centers of Ukrainian schooling, we have singled out such components as family upbringing, the moral and family principles of the educational process, which are the core factors of the young generation's formation. The emphasis is laid on the efficiency of teaching and on a high level of education due to the introduction of new approaches which enable Ukrainian school leavers to obtain higher education. These standards promote one's personal development, self-realization, provide for cooperation and socio-cultural adaptation in the Polish educational sphere. The role of schools in the processes of education and developing the young people's national identity is emphasized; and the main features of the latter are the language and cultural and educational areas.

Keywords: Ukrainian schooling, national identity, primary school, grammar school, lyceum, school complex.

Постановка проблеми. Останні десятиліття позначені суттєвими змінами в національному складі багатьох країн, у яких взаємодіють представники культур із різним світосприйняттям. Постає питання забезпечення мовно-культурних прав меншин. Збереження етнічної самобутності у діаспорі можливе шляхом створення умов для діяльності національно-культурних об'єднань та освітнього розвитку особистості. Це стосується і української меншини у Польщі, що налічує десятки тисяч представників.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Загальнотеоретичні питання міжкультурної комунікації висвітлюють у своїх працях І. Бахов, Ф. Бацевич, І. Ковалинська та інші автори. Взаємодія між різними культурами «демонструє здатність транслювати свої цінності в інші культури» [2]. Стосовно діалогу культур в освітній сфері науковці актуальними є проблеми міжкультурного спілкування у викладанні іноземної мови (А. Боднар, Т. Верещагіна) та у професійній освіті (Т. Жулій). Питання освіти українського зару-

біжжя як чинника збереження етнонаціональної ідентичності українців розглядає І. Ключковська, наголошуючи на значущості розвитку інституту української школи та співробітництві з власними діаспорами. Проблеми освітньої та культурної діяльності українців у Польщі, зокрема шкільництва, є предметом досліджень А. Василюк, В. Виздрік, І. Павлів, В. Петрик, С. Швидюк та інших науковців.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. За час розвитку українського шкільництва у Польщі, воно набуло самобутного характеру. Українському шкільництву властиві ознаки, зумовлені особливостями його функціонування в умовах титульної нації. Найбільш виразно вони проступають у освітньо-виховних традиціях, які склалися у Комплексах шкіл.

Мета статті. Головною метою пропонованої роботи є визначення пріоритетних напрямів діяльності українських навчально-виховних закладів на рівні початкової школи, гімназії та загальноосвітнього ліцею.

Виклад основного матеріалу. На етнічних землях сучасної Польщі формувалися самобутні ознаки культури українського народу. У силу історичних обставин представники етнографічних груп українців виявилися розсіяними на північних та північно-західних територіях країни. Соціально-політичні причини стали перешкодою для проявів національних форм культурного та духовного життя української меншини, що стосується також і освітньої сфери, оскільки у місцях поселення не було українських шкіл.

Прагнення до реалізації духовних потреб зреалізовувалися завдяки активності культурно-просвітницьких організацій, метою яких було збереження національної ідентичності у іншому етнокультурному середовищі. Спершу у місцях поселення виникали пункти навчання української мови, згодом – школи з додатковим навчанням української мови або школи з українською мовою навчання, які діють у багатьох містах і донині [12]. Саме від часу заснування Українського суспільно-культурного товариства (1956 р.) починається розвиток доволі широкої мережі українських освітньо-виховних установ.

Потужні центри українського шкільництва сьогодні представлені навчальними комплексами: Комплекс загальноосвітніх шкіл № 2 ім. Маркіяна Шашкевича в Перемишлі, Комплекс шкіл з українською мовою навчання в Бартошицях, Комплекс загальноосвітніх шкіл з українською мовою навчання ім. Богдана-Ігоря Антонича у Лігниці, Комплекс шкіл з українською мовою навчання в Білому Борі, Комплекс шкіл з українською мовою навчання в Гурово Ілавецькому.

У контексті українського шкільництва **Перемишль** відігравав помітну роль у справі зміцнення та утвердження його основ. Комплекс загальноосвітніх шкіл № 2 ім. Маркіяна Шашкевича в Перемишлі починає свою історію з часу заснування семикласної школи у 1911 році. У міжвоєнний період тут навчалось більше 500 дітей. У воєнний час системне навчання відсутнє, а у 1945 році воно припиняється. Розгортання відновлення освітніх традицій стало можливим лише наприкінці ХХ ст.

Новий етап його діяльності припадає на 1990 рік, коли були зроблені спроби відновити функціонування української початкової школи. Суспільно-культурний діяч Юрій Стабішевський (1931-1998) очолив ініціативну групу з метою організації українських класів. 15 березня 1991 року Міністерство національної освіти Польщі ухвалило позитивне рішення [7, с. 279].

До педагогічного колективу, – очолюваного знаним педагогом Юліаном Баком, вчителем біології та хімії, – увійшли А. Богуш, Б. Білас, М. Фіцак, М. Туцька, Л. Пилипович, А. Дука (початкові класи), А. Леськів, Б. Попович, М. Мричко, Г. Зейко, В. Мушак, С. Ващур (катехит), згодом склад вчителів поповнили А. Саладяк, І. Дримала та Б. Дримала [8]. Української мови навчала відома українська поетеса Емілія Лучак.

Школа набула нового статусу у 1995 році, коли на її базі постав загальноосвітній ліцей, а заклад реорганізовано в Комплекс загальноосвітніх шкіл ім. М. Шашкевича. У другій половині 90-х рр. ліцей став відігравати роль основного виховного і національно-формуючого чинника

у середовищі української національної меншини. Значна увага тут приділяється вивченню мови та історії українського народу, збереженню родовідної пам'яті, звичаїв, традицій, що й відповідає культурним потребам української меншини в Польщі.

Станом на 2000 рік навчально-виховний осередок мав 152 випускники початкової школи і 35 випускників ліцею. У 2000/2001 навчальному році кількість дітей з українських та мішаних сімей зростає до 262-х [11, с. 6]. Заняття у комплексі ведуться двома мовами: польською й українською. Додатково від другого класу учні вивчають англійську мову, а в ліцеї ще й німецьку. Усе це сприяє активному розвитку спонукальної сфери, формуванню мотивів до діяльності.

Шкільний комплекс ім. М. Шашкевича під керівництвом директора П. Піпки домігся помітних результатів. Школа має добре налагоджені зв'язки з Україною, зокрема, зі львівськими культурно-освітніми інституціями.

Для оцінки досягнень українського шкільництва в Польщі доречно проаналізувати діяльність педагогічного ліцею в місті **Бартошиці**. Це один із перших освітніх осередків, який забезпечував навчання українською мовою, розпочавши свою діяльність у 1956/1957 навчальному році. У групах першого класу нараховувалося тоді 70 учнів. Спочатку навчання відбувалося як українською, так і польською мовами. Проте поступово, з призначенням українських вчителів, дедалі більше предметів викладалися українською мовою. Довголітнім директором ліцею і першим вчителем української мови була Варвара Серкіз.

Високо оцінюють працю своїх вчителів випускники ліцею, називаючи його «кузнем українських освітньо-культурних кадрів». Відданість справі всестороннього виховання молоді підкреслює той факт, що у свій час гостями ліцею були науковці Варшавського університету, відомі у світі професори Марія Яньон та Флоріан Неуважний [1].

Бартошицький педагогічний ліцей проіснував 14 років, припинивши свою діяльність у 1970 році у результаті реорганізації системи підготовки вчителів. Загальна кількість випускників педагогічного ліцею в Бартошицях складає 198 осіб. Вони творили головне ядро вчителів української мови в школах, що функціонували на північно-західних землях Польщі.

Восени 2010 року Комплекс шкіл з українською мовою навчання в Бартошицях відзначав ювілей: виповнилося 20 років з часу відновлення діяльності школи як початкової.

У 1997 році школі присвоєно ім'я Лесі Українки, а через два роки школа стала комплексом, що об'єднав початкові класи й гімназію, який впродовж двадцяти років закінчило майже три сотні учнів. Окрім шкільних занять учні мають змогу займатися у низці гуртків та знаних за межами регіону художніх колективах.

Професійність своїх наступників Данути Куницької та Любомири Тхір відзначає перший директор Я. Марушечко, ведучи мову про труднощі боротьби за школу та збереження її здобутків [7].

У навчально-педагогічному процесі важлива роль відводиться ґрунтовному вивченню рідної

мови у комплексі у Бартошицях, який є також місцем зустрічей вчителів українських шкіл. Прикладом може слугувати конференція вчителів української мови, що проходила тут у листопаді 2001 року. Учасники конференції з Варми та Мазур відзначили високий рівень продемонстрованого уроку української. В обговоренні взяв також участь польський вчений українського походження Я. Грицковян, у педагогічній концепції якого чинник рідної мови є визначальним [17]. Як досвідчений методист він націлював учителів на використання краєзнавчих матеріалів з метою формування духовних цінностей та активної життєвої позиції у школярів. У підсумковій доповіді конференції тодішня директорка комплексу Д. Куницька наголосила на пріоритетах української школи у полікультурному середовищі, серед яких: збереження національної ідентичності, культурних традицій українського народу; забезпечення освітніх й інформаційних потреб молодого покоління, застосування нових підходів до навчання, які сприяють розвиткові самостійності, успішності, передбачають співробітництво та соціокультурну адаптацію у польськомовному освітньому просторі [3, с. 6].

На переконання Петра Тими, голови Об'єднання українців у Польщі, «завдяки тому, що саме така школа була, сьогодні в багатьох кутках Польщі й світу, у наукових установах, українських громадських організаціях працюють люди, які своє знання української мови, свій патріотизм, знання з інших сфер здобували в цьому місті» [7].

Комплекс шкіл у **Гурово Ілавецькому** функціонує від 1956 року. Навчання розпочалося із створення класів з українською мовою навчання. Центр українського шкільного життя був перенесений до цього міста після ліквідації бартошицького ліцею. 1973 рік був успішним щодо набору учнів до класу з навчанням української мови, якої навчали Ольга Щерба та Теофіл Щерба, випускники Київського університету ім. Т. Шевченка. У 1990 році в Гурово Ілавецькому відкрито ліцей з бурсою. Директором ліцею обрали відомого педагога та суспільно-культурного діяча М. Сича. У 1996 році розпочалися заняття у приміщенні нової школи.

У справі розбудови цього освітнього осередку М. Сич, вчитель і багаторічний директор ліцею, має значні заслуги. Він обирався головою Вармінсько-Мазурського самоврядного сеймику, а 2007 року став депутатом Польського сейму.

Внаслідок чергової реформи освіти 1999 року школа стає комплексом. Постали нові виклики перед учителями, освітніми діячами загалом. Завдяки їх зусиллям було створено також Товариство під назвою Центральньо-європейський осередок навчання молоді, який був покликаний реалізувати ідеї на входження Польщі до Європейського Союзу. Шкільний комплекс у місті Гурово Ілавецьке розрахований на 300 учнів. На базі ліцею здійснюються різноманітні заходи навчального й виховного характеру [15, с. 6]. Тут зосереджено громадське й культурне життя української громади.

У червні 2018 року відбулася присвячена українському шкільництву наукова сесія, яка розпочала відзначення 50-ліття гурово-ілавець-

кого українського ліцею. Присутність численних гостей з Варшави і Ольштина, – представників парламенту, місцевого самоврядування, українських дипломатів з Іданська, – засвідчила визнання цього культурного і професійного центру. Успіхи школи відзначили Петро Тима та голови інших відділів ОУП. Директорка Ольга-Марія Сич головне завдання вбачає у збереженні надбань ліцею у Гурові та інших осередках.

У спілкуванні під час святкувань колишні учні (а їх за весь час існування закладу налічується близько 2000), наголошували, що навчання у стінах українського ліцею мало вирішальний вплив на їхню подальшу долю кожного [16].

Окрім Гурова Ілавецького, вагомим центром української національної меншини в Польщі є місто **Лігниця**, з його багатими культурно-освітніми традиціями.

Станом на 2010 рік Лігницька школа налічує 1700 випускників, які «стали основою нинішньої української інтелігенції в Польщі, а навіть у світі» [5, с. 4]. Основний контингент учнів охоплював села й малі містечка, де проживали нащадки тих, кому судилося виселення на північно-західні землі Польщі.

Наприкінці червня 1957 року вперше були проведені вступні іспити до VIII класу. Довелося вирішувати проблемні ситуації із організацією занять, педагогічним складом, браком місця для учнів у гуртожитку. Лише у 1961 році розпочався звичний навчальний процес [4].

Заслуги у розвитку традицій Лігницького ліцею належать педагогічному колективу, першими очільниками якого були Станіслав Янус та Міхал Таненцапф. Особливо вагомі досягнення освітньо-виховного осередку пов'язані з наступними керівниками (Ірина Снігур (1962-1977), Ян Бекас (1977-1990), Богдан Гнатюк (1990-2001), Олена Калитка (2001-2006), Анна Гаврильчак-Маланчак (від 2006 р.), а також низкою педагогів-професіоналів.

Заснування гімназії у структурі закладу припало на вересень 1999 року. Навчально-виховний процес здійснювався як українською, так і польською мовами. Сучасні школярі успішно вивчають іноземні мови, інформатику, беруть участь у предметних олімпіадах і літературних конкурсах. Звідси – численні нагороди, дипломи, грамоти, посвідки про перемоги. Проводяться позакласні заняття, спортивні змагання, працюють хорові й танцювальні гуртки, ансамблі, діє молодіжна організація «Пласт» [4], що забезпечує розвиток особистості в процесі її художньо-естетичної діяльності.

У стінах Лігницького загальноосвітнього ліцею українська молодь має можливість впізнавати національну культуру, вивчати мову, здійснювати спілкування на побутовому рівні. Цей ліцей набув визнання поміж українцями в Польщі, будучи ядром для ґартування засад української національної свідомості.

Комплекс шкіл у місті Лігниця відзначається високим рівнем навчання. У 2008 році окружні екзаменаційні комісії оприлюднили результати зовнішнього оцінювання знань учнів усіх шкіл Польщі. У 2007-2008 н. р. серед предметів математично-природничої частини учні гімназії продемонстрували результат, який в оціночній шка-

лі вважається високим. Для порівняння можна сказати, що аналогічні показники характеризують навчання у гімназіях Перемишля та Білого Бору. Із предметів гуманітарного циклу лігницькі учні отримали так званий «дуже високий результат» на рівні з показниками гімназії у Перемишлі. Такі досягнення належать до найвищих у державі. Результати кінцевих екзаменів наступного навчального року підтвердили професійність викладання у гімназії, вилившись у загальний бал 67,3 (дуже високий рівень) з обох складових екзаменів, що було суттєво вищим за середній бал по місту Лігниця [12, с. 127]. Вагомість функціонування шкільного закладу для української громади в Польщі М. Сирник окреслив тезою: «Значення IV Загальноосвітнього ліцею у Лігниці для української громади у Польщі було великим і незаперечним» [13]. Вона підтверджується різними аспектами: навчальним, виховним, національним та релігійним.

Чимало випускників школи стали духівниками, а також носіями гуманітарних і природничих професій, зокрема, істориками, журналістами, правниками, лікарями, фахівцями різних спеціальностей. За узагальненою оцінкою голови Об'єднання українців у Польщі П. Тими, – випускника IV Загальноосвітнього ліцею у Лігниці 1985 року, – Лігницький комплекс шкіл імені Богдана-Ігоря Антоновича – це «візитівка української громади» [14, с. 82–94]. Вихованці Лігницького ліцею – справжні носії культурно-освітнього руху українців у Польщі, що засвідчує чималий перелік імен випускників, які репрезентують різні галузі духовної і матеріальної сфери буття [14, с. 85]. З-поміж випускників слід виділити В. Мокрого та М. Чеха, які були обрані депутатами, а також відомого церковного діяча – владика В. Юсика.

Лігницький загальноосвітній ліцей – вагомий навчально-виховний осередок з багаторічною традицією й посідає важливе місце серед інших українських ліцеїв у Польщі.

Якщо Лігницький ліцей є «візитівкою української громади», то Комплекс шкіл ім. Т. Шевченка в **Білому Борі** називають візитівкою українського шкільництва не тільки в Польщі, але й інших країнах, де воно має системне засвоєння знань, умінь і навичок за умов перебування в діаспорі.

Заснування закладу в Білому Борі відбулося у вересні 1958 року, коли на внесок батьків із Кошалінського воєводства тут була відкрита школа з українською мовою навчання. Проблема збору коштів на зведення гуртожитку вирішував громадський комітет [9, с. 9]. Тоді це була єдина і перша після 1947 року школа в Польщі з класами від першого до сьомого. З-поміж учителів слід назвати таких педагогів, як Володимир Шульган (директор), Стефанія Шульган, Євгенія Козій та Олекса Кутинський. 19 березня 1961 року школі було присвоєне ім'я Тараса Шевченка. Тоді в Білому Борі перебували відомий український шевченкознавець Є. Кирилюк та віце-міністр Польщі Ф. Герока. Значною подією в культурному житті української національної меншини стала побудова пам'ятника Т. Шевченку, відкриття якого відбулося в 1991 році.

Від 1996 року, крім початкової школи, у Білому Борі діє ліцей. Весь осередок отримав назву

«Комплекс загальноосвітніх шкіл ім. Т. Шевченка». Навчально-виховний процес здійснює понад 20 вчителів. У навчальному плані значаться базові предмети, а також українська мова, історія України, географія України, англійська мова. Опанування програмного матеріалу відбувається за основними напрямками інтелектуальної діяльності школярів з урахуванням аналітико-синтетичної регуляції. Тут діють самодіяльні гуртки: танцювальні групи, хор «Проліски», гурт сопіларів, предметні гуртки. Добрі починання В. Шульгана як директора в різний час продовжували його наступники [10].

Важливим компонентом у навчально-виховному процесі освітнього центру у Білому Борі є родинне виховання, орієнтація на морально-родинні засади виховного процесу, що становлять стрижневі чинники формування молодого покоління.

На базі Комплексу шкіл ім. Т. Шевченка вдалося предметно організувати відпочинкові табори для дітей з українських родин. Тут відбуваються різноманітні заходи, що спрямовані на пошук і зміцнення суспільно-корисної діяльності учнівської молоді. Заслугує на увагу систематичність у справі організації в Білому Борі тематичних зустрічей з діячами літератури й мистецтва з України та Польщі. Усе це сприяє вияву й утвердженню національної ідентичності в інонаціональному середовищі.

Ірина Дрозд, працюючи на посаді директора, зуміла уберегти шкільний потенціал від кризових ситуацій. Вчителі школи керуються метою, щоб навчально-виховний процес був пристосований до потреб українського суспільного життя.

У посвідці, виданій випускникам з нагоди 50-літнього ювілею білобурської школи значиться, що в 1958 році ця освітня інституція давала «прихисток усім, у кого було бажання бути собою і зберегти свою тотожність» [10].

Ліцей з українською мовою навчання ім. Тараса Шевченка в Білому Борі витримує високі освітні стандарти. У січні 2018 році заклад увійшов у перелік 500 найкращих польських середніх шкіл. У загальному списку він посів 341 місце за результатами рейтингу веб-сайту *Perspektywy.pl*, який спеціалізується на питаннях освіти та навчання. У Західно-поморському воєводстві його вважають дев'ятим з числа 25 загальноосвітніх ліцеїв. Попереднього року заклад виборов 453 позицію. До того ж, це перша українська школа, яка потрапила до переліку найкращих ліцеїв ще у 2011 році [6].

Отже, українські родини попри географічну розпорошеність на території Польщі з причини суспільно-політичних трансформацій наполегливо прагнули забезпечити добру освіту своїм дітям на шкільному рівні. Завдяки такому раціональному підходу з боку старшого покоління молодь вступала до середніх шкіл, а згодом її кращі представники ставали студентами гуманітарних і технічних вищих навчальних закладів.

Залежно від місцевих умов автономно функціонують початкові школи, гімназії, ліцеї, комплекси. Українську мову вивчають також у численних пунктах, розташованих на території восьми воєводств. Випускники українських шкіл продовжують навчання у закладах вищої освіти не тільки у країні проживання, а й за межами Польщі.

Висновки і пропозиції. Складовим українського шкільництва у Польщі притаманні свої культурно-освітні традиції. Вони формувалися в умовах взаємодії української та польської культур. Системне становлення українського шкільництва в Польщі органічно пов'язане з процесом виховання у школярів почуттів національної ідентичності. Її основними ознаками, що окреслюють належність носіїв до певного етносу, по-

стають мовний та культурно-освітній ареали. Щоб зберегти власну ідентичність, конкретній особистості потрібні соціальні умови. Тоді природно здійснюється вмотивований пошук інтеграції в інонаціональне середовище.

Заслуги у розвитку традицій українського шкільництва у Польщі належать освітянам, педагогічні досягнення яких можуть стати предметом подальших наукових розвідок.

Список літератури:

1. Бартошиці: повертаємось сюди думками. – Наше слово [Електронне видання] / Режим доступу: <https://www.nasze-slowo.pl/bartoshici-povertaiemos-sjudi-dumkami/>
2. Бахов І.С. Міжкультурна комунікація в контексті глобалізаційного діалогу культур / І.С. Бахов // Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України. – 2012. – Вип. 2. [Електронне видання] / Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnadps_2012_2_3
3. Взірцевий урок // Наше слово. – 2001. – № 48. – 12 лютого. – С. 6.
4. Комплекс загальноосвітніх шкіл № 4 ім. Богдана-Ігоря Антоновича. Гімназія № 10 та Загальноосвітній ліцей № 4. Монографія школи 1957-2012 / Ред. кол.: О. Калитка, О. Височанська, Б. Цинацевич-Мрочек, Б. Бухта. – Лігниця, 2012. – 51 с.
5. Лоза П. 55-річчя almagater українства / Павло Лоза // Наше слово. – 2012. – № 43. – С. 1, 4.
6. Лоза П. Український ліцей у топ-500 найкращих у Польщі! / Павло Лоза [Електронне видання] / Режим доступу: <https://www.nasze-slowo.pl/wp-content/uploads/2018/01/perspektywy.jpg>
7. Мігус С. Українська школа повернулася / Степан Мігус [Електронне видання] / Режим доступу: <https://www.nasze-slowo.pl/ukrayinska-shkola-povernulasya/>
8. Перемиська «Шашкевичівка» і новий ліцей // Український альманах 1997 / Ред. С. Заброварний. – Варшава, 1997. – С. 279–281.
9. Почтар-Щерба Є. Школа в Білому Борі – про її 42 роки без зайвого пафосу / Є. Почтар-Щерба // Наше слово. – 2000. – № 52. – 24-31 грудня. – С. 9.
10. Пропамятна книга. Album pamiątkowy. 50-ліття школи ім. Тараса Шевченка в Білому Борі. 2008 / Ред. Марія Мандрик-Філь. – Білий Бір, 2008. – 116 с.
11. Свято української школи в Перемишлі – 159 роковини від дня народження о. Маркіяна Шашкевича // Наше слово. – 2000. – № 49. – 3 грудня. – С. 6.
12. Сирник М. Стан навчання української мови у Польщі після виселення 1947 року / М. Сирник // Українознавство. – 2005. – № 4. – С. 122–128.
13. Сирник Я. Наша школа. 50 років лігницького ліцею / Ярослав Сирник [Електронне видання] / Режим доступу: www.interklasa.pl/portal/dokumenty/r_mowa/strony_ukr02/historia/monografia.doc
14. Тима П. Школа як візитівка української громади / П. Тима // Український календар. – Варшава, 2013. – С. 82–94.
15. Щерба І. Усе залежить від ентузіазму наших людей / І. Щерба // Наше слово. – 1999. – № 51. – 19 грудня. – С. 6.
16. Щерба І. Родинна зустріч в українському ліцеї / Ігор Щерба [Електронне видання] / Режим доступу: <https://www.nasze-slowo.pl/rodinna-zustrich-v-ukrayinskomu-licei/>
17. Hryckowian J. Skolnictwo ukraińskie na Pomorzu Zachodnim – czynnik zachowania tożsamości narodowej / J. Hryckowian, M. Talapkanycz // Ukraina – Polska. Kultura, wartości, zmagania duchowe; [pod red. R. Skeczkowskiego, R. Drozda, M. Zymonii]. – Koszalin, 1999. – S. 215–234.

References:

1. Zanyk Ch. (ed.) (2017). *Bartoshtsi: povertayemos siudy dumkami* [Bartoshtsi: we return here in our minds]. Available at: <https://www.nasze-slowo.pl/bartoshici-povertaiemos-sjudi-dumkami/>
2. Bakhov I.S. (2012). Mizhkulturna komunikatsiia v konteksti hlobalizatsiinoho dialohu kultur [Intercultural communication in the context of the global dialogue of cultures]. *Visnyk Natsionalnoi akademii Derzhavnoi prykordonnoi sluzhby Ukrainy* [Journal of the National Academy of the State Border Service of Ukraine], vol. 2. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnadps_2012_2_3
3. Shcherba I. (ed.) (2001). *Vzirtsevyi urok* [An exemplary lesson]. *Nashe slovo* [Our word], no. 48, p. 6.
4. Kalytko O., Vysochanska O., Tsynatsevykh-Mrochek B., Bukhta B. (ed.) (2012). *Kompleks zahalnoosvitnikh shkil № 4 im. Bohdana-Ihoria Antonycha. Himnaziya № 10 ta Zahalnoosvitniy litsey № 4. Monohrafiya shkoly 1957-2012* [Bogdan-Igor Antonych Complex of comprehensive schools № 4. Grammar school No. 10 and Secondary Lyceum No. 4. School Monograph 1957-2012]. Legnica, 51 p. (in Ukrainian)
5. Loza P. (2012). 55-richchia almagater ukrainstva [55th anniversary of the almagater of Ukrainians]. *Nashe slovo* [Our word], no. 43, p. 1, 4.
6. Loza P. (2018). *Ukrayinskyi litsey u top-500 naikrashchykh u Polshchi!* [Ukrainian lyceum in the top 500 best in Poland!]. *Nashe slovo* (electronic edition). Available at: <https://www.nasze-slowo.pl/wp-content/uploads/2018/01/perspektywy.jpg>
7. Mihus S. *Ukrayinska shkola povernulasia* [Ukrainian School is back]. *Nashe slovo* (electronic edition). Available at: <https://www.nasze-slowo.pl/ukrayinska-shkola-povernulasya/>
8. Zabrovaryni S. (ed.) (1997). *Peremyska «Shashkevychivka» i novyi litsey* [The Przemyśl "Shashkevychivka" and a new lyceum]. *Ukrayinskyi almanakh* [Ukrainian Almanac]. Warsaw, pp. 279–281. (in Ukrainian)
9. Pochtar-Shcherba Ye. (2000). *Shkola v Bilomu Bori – pro ii 42 roky bez zaivoho pafosu* [School in Bialy Bór – about its 42 years without excessive pathos]. *Nashe slovo* [Our word], no. 52, p. 9.
10. Mandryk-Fil M. (ed.) (2008). *Propamiatna knyha. Album pamiątkowy. 50-littia shkoly im. Tarasa Shevchenka v Bilomu Bori* [Memory Book. The 50th anniversary of Taras Shevchenko School in Bialy Bór]. (in Ukrainian)
11. Shcherba I. (ed.) (2000). *Sviato ukrayinskoi shkoly v Peremysli – 159 rokovyny vid dnia narodzhennia o. Markiana Shashkevycha* [Celebration in Ukrainian school in Przemyśl – the 159th anniversary of Fr. Markian Shashkevych's birth]. *Nashe slovo* [Our word], no. 49, p. 6.

12. Syrnyk M. (2005). Stan navchannia ukrayinskoï movy u Polshchi pislia vyselennia 1947 roku [The State of Learning Ukrainian in Poland after the Deportation of 1947]. *Ukrainian Studies*, no. 4, pp. 122–128.
13. Syrnyk Ya. (2007). Nasha shkola. 50 rokiv lihnytskoho litseiu [Our school. The Legnica lyceum turns 50]. Available at: www.interklasa.pl/portal/dokumenty/r_mowa/strony_ukr02/historia/monografia.doc
14. Tyma P. (2013). Shkola yak vizytivka ukrayinskoï hromady [School as a membership card of the Ukrainian Community]. *Ukrainian Calendar*: Warsaw, pp. 82–94.
15. Shcherba I. (1999). Vse zalezhyt vid entuziazmu nashykh liudei [All depends on the enthusiasm of our people]. *Nashe slovo* [Our word], no. 51, p. 6.
16. Shcherba I. (2018). Rodynna zustrich v ukrayinskomu litsei [A Family meeting in the Ukrainian lyceum]. *Nashe slovo* [Our word] (electronic edition), no. 26. Available at: <https://www.nasze-slowo.pl/rodinna-zustrich-v-ukrayinskomu-licei/>
17. Hryckowian J., Tałapkanycz M. (1999). Skolnictwo ukraińskie na Pomorzu Zachodnim – czynnik zachowania tożsamości narodowej [Ukrainian schooling in Western Pomerania as a factor of preserving national identity]. *Ukraina – Polska. Kultura, wartości, zmagania duchowe* [Ukraine – Poland. Culture, values, priritual strivings] (eds. Skeczkowski R., Drozd R., Zymomria M.), Koszalin, p. 215–234. (in Polish)